

PREBACIVANJE KODOVA U DRAMI GOSPODA GLEMBAJEVI

Analiza na razini riječi

Sažetak

Višestoljetni jezični dodiri hrvatskoga i njemačkoga jezika rezultirali su jezičnim posuđivanjem, odnosno preuzimanjem njemačkih posuđenica u hrvatski. Pored jezičnoga posuđivanja postoje i drugi aspekti jezičnih dodira, a jedan od njih je prebacivanje kodova. Ta se pojava smatra posljedicom dvojezičnosti ili višejezičnosti. Stoga smo se u ovome radu odlučili za korpus drame Gospoda Glembajevi Miroslava Krleže gdje je prikazan život zagrebačkoga visokog građanstva s početka 20. stoljeća koje je dobrim dijelom odrastalo u dvojezičnome, hrvatsko-njemačkome govornom okruženju. Na temelju pronadenih primjera u djelu i njihove analize, uključujući određena morfološka i semantička obilježja te sociolingvističke uzroke koji pogoduju prebacivanju kodova, pokazat ćemo jedan od načina na koji se on može pojaviti unutar hrvatsko-njemačkih jezičnih dodira. Ujedno ćemo se osvrnuti na jezično posuđivanje i interferenciju, fenomenu bliskom prebacivanju kodova, te njihovoj sličnosti i razlici.

Ključne riječi: dvojezičnost; prebacivanje kodova; interferencija; jezično posuđivanje.

NIKOLINA PANDŽA*

UDK: 81'282.8
81'372.613]

Pregledni članak
Review article

Primljeno: 6. veljače 2018.

* Dr. sc. Nikolina Pandža,
doc., Filozofski fakultet
Sveučilišta u Mostaru;
nikolina.pandza@ff.sum.
ba

Uvod

Razdoblje Habsburške i Austro-Ugarske Monarhije (1527. – 1918.), čiji početak obilježava proglašenje austrijskoga cara Ferdinanda I. hrvatskim kraljem 1527. godine, traje punih pet stoljeća i ujedno je početak trajne i čvrste povezanosti Hrvatske s Austrijom te presudni kulturno-povijesni temelj hrvatsko-njemačkih jezičnih dodira.¹ Nametanjem tuđe vladavine i centralističkoga ustrojstva Hrvati kao i ostali Slaveni svoja su prava i interese smatrali zanemarivanim, dok njemački kao službeni jezik Monarhije ostavlja dubok trag na ovim prostorima.

Politička ovisnost i povezanost Hrvatske s Austrijom, neprekidno naseljavanje njemačkoga stanovništva koje u međuvremenu čine ne samo obrtnici i trgovci nego i liječnici, ljekarnici, službenici te plemići mijenja sociolingvističke okvire te stvara promjene u socijalnoj strukturi hrvatskoga društva.

Za vrijeme vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.) u Beču se osniva „Theresianum“ kamo hrvatski i ugarski plemići šalju svoju djecu na školovanje². To po mišljenju mnogih uzrokuje otuđenje od narodnoga jezika te germanizaciju plemstva i bogatoga građanstva koje će uporabu njemačkoga jezika i njemačkih elemenata sve do Prvoga svjetskog rata smatrati statusnim simbolom³ i sredstvom za stjecanje reputacije unutar društva.⁴ Bilingvizam je bio zastupljen u širokim krugovima kulturno i socijalno viših slojeva, bio je ograničen u javnoj uporabi, a odnosio se ne samo na hrvatske nego i na njemačke govornike.⁵ Latinski za to vrijeme ostaje jezikom znanosti i politike, a hrvatski postaje idiomom prostoga puka te sve više zauzima inferioran položaj.

Početak 19. stoljeća odlikuje suprotstavljanje mnogih Slavena austro-ugarskoj represiji. Između 1830. i 1835. nastaje nacionalno-politički i kulturni pokret pod

¹ A. Stojić, „Njemačke posuđenice i hrvatski ekvivalenti“, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 18 (2008.) br. 1, Zagreb, str. 358.

² „Maria Theresia führte ihre Bestrebungen um die Verbreitung der deutschen Sprache vorsichtig und mit Argumenten eines aufgeklärten Monarchen durch: deutsche Sprachkenntnisse seien in der Ausbildung nützlich und notwendig, weil in deutschen Büchern, die es im Überfluss gebe, viel mehr gefunden werden könne als in lateinisch oder in der Muttersprache verfassten Büchern.“ Vidi S. Žepić, „Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien“. U: *Zagreber Germanistische Beiträge 11*, Zagreb, 2002., str. 216.

³ Z. Glovacki-Bernardi, „O zagrebačkim elementima u hrvatskom govoru i hrvatskom književnom jeziku“, Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Rječnik i društvo, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11. – 13. X. 1989. u Zagrebu*, Zagreb, 1993., str. 93.

⁴ Usp. A. Stojić, nav. dj., str. 359.

⁵ Usp. Z. Glovacki-Bernardi, nav. dj., str. 94.

nazivom *hrvatski narodni preporod* ili *ilirski pokret* koji se javlja i u drugim zemljama Austro-Ugarske Monarhije kao posljedica buđenja nacionalne svijesti (*Češki narodni preporod, Mađarski politički i kulturni preporod...*). Unatoč činjenici da je cilj ovoga pokreta bio očuvanje vlastitoga jezika kao bitne odlike identiteta i preduvjeta za razvoj jedinstvene nacije, veliki dio obrazovanoga stanovništva u Zagrebu i drugim dijelovima sjeverne Hrvatske komunicirao je na njemačkome.

Proces germanizacije nastavlja se i tijekom Bachova apsolutizma (1850. – 1859.) kada se, između ostaloga, zabranjuje uporaba hrvatske zastave te se ponovno ulažu veliki naponi u zatiranje hrvatskoga jezika. Tako se dvojezičnost i superiornost njemačkoga jezika nastavlja sve do raspada Monarhije 1918. i početka Prvoga svjetskog rata.

2. Dvojezičnost

Proučavajući prebacivanje kodova, neizbježno je dotaknuti se i dvojezičnosti koja je po mišljenju jezikoslovaca i uvjet te pojave. Vladimir Anić i Ivo Goldstein opisuju je kao pojavu u kojoj govornik uz svoj materinski jezik jednako dobro koristi još jedan jezik te upućuju na natuknicu *bilingvizam* u značenju redovitoga upotrebljavanja dvaju različitih jezika u govornoj praksi pojedinca ili zajednice.⁶ Duden za pridjev *bilingual* navodi dva značenja: „1. zwei Sprachen sprechend, verwendend; zweisprachig“ i „2. zwei Sprachen betreffend, auf zwei Sprachen bezogen“, dok imenicu *Bilingualismus* uz njemački sinonim *Zweisprachigkeit* opisuje kao „kompetente Anwendung von zwei Sprachen durch eine Person“.⁷ Budući da u hrvatskome jeziku za *bilingvizam*, *bilingvalan* imamo ekvivalente *dvojezičnost*, *dvojezičan*, u ovome ćemo radu upotrebljavati te nazive.

U okviru proučavanja jezičnih dodira koje su potkraj 19. stoljeća neki jezikoslovci zapravo smatrali i zvali „jezičnim miješanjem“, isticala se važnost dvojezičnosti. Tako ju i Hermann Paul spominje kao jedan od uvjeta za jezično miješanje: „Elemente einer Fremdsprache können also nur durch zweisprachige Individuen in die Muttersprache eingeführt werden.“⁸ Einar Haugen se nadovezuje na ove postavke, a u svo- me djelu *Languages in contact* Uriel Weinreich najjasnije ističe važnost dvojezičnosti:

⁶ V. Anić – I. Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, drugo izdanje, Novi liber, Zagreb, 2007., str. 177.

⁷ Duden, *Das große Fremdwörterbuch*, 4., aktualisierte Auflage, Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 2007., str. 200.

⁸ N. Memić, *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006., str. 37.

„Die Praxis, abwechselnd zwei Sprachen zu gebrauchen, nennt man Zweisprachigkeit und die an dieser Praxis beteiligten Personen zweisprachig.“⁹

S vremenom su se početni zahtjevni kriteriji o dvojezičnosti, koji su se temeljili na izvrsnom poznavanju stranoga jezika, promijenili te je postalo dovoljno da govornik bude u stanju razumjeti ili reproducirati određen smisleni iskaz na stranome jeziku kako bi se nazvao dvojezičnim. I Andre Martinet u svome djelu *Osnove opće lingvistike* dotiče se problema jezika u kontaktu i jezičnoga posuđivanja naglašavajući da se treba napustiti naivna koncepcija o dvojezičnosti koja nastaje samo onda kada govornik upotrebljava dva jezika ili više njih jednako besprijeorno.¹⁰ On tvrdi da bismo govornike koji koriste dva ili više kodova trebali zvati dvojezičnim ili višejezičnim osobama bez obzira na stupanj izvrsnosti koji su dostigli u vladanju tim jezicima. U novijim istraživanjima možemo pronaći dosta pojednostavljene definicije jezičnoga kontakta gdje se ne inzistira na „strogoj“ dvojezičnosti, nego se govori o uporabi više od jednoga jezika na istome mjestu u isto vrijeme.¹¹ Claudia Maria Riehl koristi pojam *višejezičnost* (*Mehrsprachigkeit*) i ističe kako ga mnogi smatraju oprječnim nazivu *jezični kontakt* (*Sprachkontakt*) jer se predmetom istraživanja višejezičnosti smatraju konkretno skupine govornika koje govore određenim jezicima, dok se u središtu proučavanja jezičnoga kontakta nalaze jezici kao takvi. Uz to naglašava da se jezični kontakt uglavnom može smatrati rezultatom višejezičnosti.¹² Budući da su hrvatski i njemački jezik bili u izravnu kontaktu, govornik kao mjesto kontakta nije nužno morao biti dvojezičan, dok je kod prebacivanja kodova, koje se između ostalog manifestira kombiniranjem, spajanjem jezičnih struktura dvaju ili više jezika, neizbježno poći od toga.

2. Prebacivanje kodova (*code-switching*)

*Prebacivanje kodova*¹³ ili *code-switching* (u njemačkome jeziku zastupljeni su nazivi *Codewechsel* ili *Sprachwechsel*¹⁴) naziv je koji Einar Haugen sredinom 50-ih godina

⁹ Nav. dj., str. 38.

¹⁰ A. Martinet, *Elements de linguistique generale*, Paris, Allmand Collin, 1969., str. 148-149.

¹¹ Sarah Gray Thomason, „Language Contact“ (2001): „Sprachkontakt ist der Gebrauch von mehr als einer Sprache an demselben Ort und zu derselben Zeit.“ Prema: N. Memić, nav. dj., str. 38.

¹² C. M. Riehl, *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*, 2. überarbeitete Auflage, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2004., str. 11.

¹³ Velimir Piškorec rabi pojam kodno preključivanje. Usp. V. Piškorec, *Germanizmi u govorima durđevačke podravine*, FFpress, Zagreb, 2005., str. 20.

¹⁴ H. Banaz, *Bilingualismus und Codeswitching bei der zweiten türkischen Generation in der Bundesrepublik Deutschland*. Sprachverhalten und Identitätsentwicklung, Redaktion Linse (Linguistik-Server Essen), Universität Essen, Essen, 2002., str. 61.

20. stoljeća uvodi u jezikoslovlje. Smatra se mehanizmom¹⁵ jezičnoga kontakta, a mnogi ga jezikoslovci opisuju kao najkreativniji aspekt dvojezičnosti: „Bei der Konversation mit anderen Bilingualen beschränken sich Mitglieder bilingualer Gruppen nicht auf eine Sprache. Sie nutzen vielmehr ihr sprachliches Repertoire optimal aus, indem sie zwischen den ihnen zur Verfügung stehenden Sprachen hin- und herwechseln.“¹⁶

U definiciji prebacivanja kodova spominju se samo riječi kao jedinice koje se prebacuju iz jednoga jezika u drugi.¹⁷ Međutim, element koji se prebacuje ne mora nužno biti riječ, to su ponekad fraze, rečenični dijelovi te cijele rečenice. Riehl još spominje kako se prebacivanje kodova ne odvija uvijek samo između dvaju jezika nego i između više njih. Ona navodi primjer u kojem se govornik u jednoj rečenici koristi trima jezicima, a to su: talijanski (*kurziv*), španjolski (*bold*) i engleski jezik (*kurent*): *un giorno normale en la city la cosa che me sorprende de Australia que el lunes el martes el miercoles tu va al a city plenty people.*¹⁸

Haugen smatra da se prebacivanje kodova pojavljuje iz stilističkih i tematskih razloga i naglašava da je svaki govornik u tome slučaju svjestan da mu je sugovornik dvojezičan. Čak je i Martin Luther u svojim tzv. „*Tischreden*“ (*Reden bei festlichem Essen, bei einer Tischgesellschaft*¹⁹) bio sklon prebacivanju kodova između njemačkoga i latinskoga, što je u to vrijeme bila česta pojava kod teologa i filozofa.²⁰

Florian Coulmas smatra da se prebacivanje kodova odvija spontano, ponekad u potpunosti nesvjesno, ali da su govornici i te kako upoznati s različitošću jezika kojima vladaju te su u stanju razdvojiti ih. Tako će dvojezični govornici na radnome mjestu izbjeći korištenje prebacivanja kodova što bi narušilo određene jezične „propise“, dok će kod kuće češće biti skloni naizmjeničnoj uporabi dvaju jezika. Smatra da govornici prebacivanjem kodova također na jedan način iskazuju svoj dvojni identitet te navodi primjer Turaka u Njemačkoj, Latinoamerikanaca u Americi. Gumperz razlikuje dva tipa interakcije, *transaktionale i personale Interaktionstypen*, iz čega

¹⁵ Kako bi se izbjegla zbrka u nazivlju, u ovome ćemo radu interferenciju, prebacivanje kodova i jezično posuđivanje svrstati u kategoriju posljedica jezičnoga kontakta.

¹⁶ H. Banaz, nav. dj. str. 61.

¹⁷ Beim Gebrauch des Codewechsels gibt es auch gewisse Beschränkungen. So wurde festgestellt, dass der Codewechsel innerhalb eines Wortes oder einer festen Wendung prinzipiell nicht möglich ist. Er kann nur an den Stellen kommen, vor und hinter denen die Wortfolge in beiden Sprachen gleich ist. Vidi kod: N. Memić, nav. dj., str. 43.

¹⁸ C. Riehl, nav. dj., str. 20.

¹⁹ G. Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, 7., völlig neu bearbeitete und aktualisierte Auflage, Wissen Media Verlag, Gütersloh/München, 2002., str. 1253.

²⁰ M. Clyne, *Forschungsbericht Sprachkontakt*. Untersuchungsergebnisse und praktische Probleme. Scriptor Verlag, Kronberg /Ts, 1975., str. 2.

proizlaze dva oblika prebacivanja kodova, a to su *transactional switching* i *personal switching*.²¹

Govorniku je naime svojstveno da svoje obrasce izražavanja prilagođuje onima svojih sugovornika kako bi postigao što veću komunikacijsku učinkovitosti te bio prihvaćen od društva, što je jedan od važećih sociopsiholoških procesa pri ljudskoj interakciji.²²

Stoga uzroci prebacivanja kodova mogu znatno varirati te ih je potrebno tražiti kod svakoga govornika zasebno. Jedna od temeljnih podjela je sociolingvistički i psiholingvistički motivirana, odnosno posrijedi je funkcionalno i nefunkcionalno prebacivanje kodova.²³

2.1. Funkcionalno prebacivanje kodova

Funkcionalno prebacivanje kodova uvjetovano je vanjskim čimbenicima. To može biti prebacivanje s jezika na jezik potaknuto pojavljivanjem govornika nekoga drugog jezika. Okolina (jezik u obitelji za razliku od onoga u institucijama itd.), promjena teme razgovora, način interakcije (poslovno ili privatno), stanka u razgovoru mogu također biti uzrokom prebacivanja kodova.

Francois Grosjean polazi od sljedeće podjele: 1. *sugovornik kojem se obraćamo* (stupanj poznavanja i vladanja jezicima kojima se govori, sklonost jednom od njih, socijalni status i prihod, starosna dob, spol, zanimanje, obrazovanje, intimnost između sugovornika...); 2. *situacija u kojoj se govornici nalaze* (mjesto na kojem se odvija razgovor, okolina, nazočnost jednojezičnih govornika); 3. *sadržaj razgovora* (tema, vrsta vokabulara) i 4. *svrha interakcije, odnosno razgovora* (stvaranje distance, svjesno isključivanje pojedinih govornika, zamolba ili naredba) itd.²⁴ Dewaele i Wei, istražujući različite mehanizme prebacivanja kodova kod odraslih ispitanika, polaze

²¹ U. Ammon – N. Dittmar i sur. (Hrsg.), *Sociolinguistics / Soziolinguistik. Volume 3: An International Handbook of the Science of Language and Society/ Ein Internationales Handbuch Zur Sprach- und Gesellschaftswissenschaften* (HSK), Band 3, gebundene Ausgabe, 20. Juni 2006, str. 1462.

²² J. Hlavac, „Psycholinguistic, metalinguistic and socio-psychological accounts of code-switching: a comparative analysis of their incidence in a large Croatian-English sample“, *Suvremena lingvistika*, 38 (2012.) 73, str. 49.

²³ Nefunkcionalno prebacivanje kodova uključuje prije svega ono na razini rečenice, što nije predmet našega istraživanja. Vidi više u: C. Riehl, nav. dj., str. 20.

²⁴ W. Bechert – J. Wildgen, *Einführung in die Sprachkontaktforschung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990., str. 64.

od čimbenika poput njihove osobnosti, spola te kognitivne empatije. Pri tome ističu i važnost identiteta te emocija višejezičnoga govornika pri ovome mehanizmu.²⁵

Gumperz polazi od šest funkcija prebacivanja kodova, a to su:²⁶ 1. *referentielle Funktion*, 2. *direktive Funktion*, 3. *expressive Funktion* 4. *phatische Funktion*, 5. *metalinguistische Funktion* i 6. *poetische Funktion*.²⁷ Prva kategorija (*referentielle Funktion*) najviše je zastupljena. U ovome slučaju uzrok prebacivanja kodova može biti odraz govornikova nedovoljna poznavanja određenoga jezika ili činjenica da jezik ne raspolaze onim izrazom koji je govorniku u tome trenutku potreban. Drugi uzrok (*direktive Funktion*) ukazuje na prebacivanje s jednoga jezika na drugi kako bi se govornik svjesno distancirao od ostalih govornika te iste isključio iz konverzacije, primjerice kada roditelji žele izbjeći određenu temu pred svojom djecom. *Expressive Funktion* postupak je koji se temelji na želji govornika da uporabom prebacivanja kodova iskaže pripadništvo i solidarnost s određenom skupinom. Četvrti uzrok (*phatische Funktion*) pojavljuje se pri naglašavanju određenoga sadržaja, primjerice, poante vica, tako što govornik mijenja ton konverzacije i naglašava određeni iskaz. Kada govornici poput glumaca, umjetnika, pjevača nastoje ostaviti poseban dojam na druge govornike koristeći prebacivanje kodova, tada dolazi do tzv. *metalinguistische Funktion*. I kao posljednji uzrok preostaje još kategorija pod nazivom *poetische Funktion* koja nastaje kada pojedini izrazi postaju sastavnicom pisane riječi, dakle književnih djela, poezije u svrhu pojačavanja ekspresivnosti njihova sadržaja.

2.2. O prebacivanju kodova, interferenciji i jezičnome posuđivanju

Iako je za neke starije teoretičare prebacivanje kodova nenormativno i neobično ponašanje, odnosno nesustavan proces koji bi se mogao smatrati interferencijom,²⁸ Haugen razlikuje ova dva jezična fenomena definirajući prebacivanje kodova kao pojavu kada dvojezični govornik pri uporabi dvaju jezika u svoj govor iz drugoga jezika ubacuje jednu posve neasimiliranu riječ²⁹. Za Haugena je to mehanizam kojim

²⁵ J. M. Dewaele – W. Li, *Multilingualism, empathy and multicompetence*, https://www.researchgate.net/publication/251880708_Multilingualism_empathy_and_multicompetence, str. 4-5.

²⁶ C. Riehl, nav. dj., str. 24-25.

²⁷ N. Memić, nav. dj., str. 22.

²⁸ M. Baračić, „Code-switching i međujezik“, u: Diana Stolic i sur. (ur.), *Jeziik u društvenoj interakciji. Zbornik radova sa savjetovanja održanoga 16. i 17. svibnja, Opatija – Zagreb – Rijeka*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2005., str. 9.

²⁹ R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, Zagreb, 1986., str. 38. Iako je pojam prebacivanja kodova usko vezan uz dvojezičnost, važno je naglasiti da se, prema novijim definicijama, može pojaviti i između dvaju dijalekata.

se može izbjeći interferencija jer govornik u tome slučaju drži dva jezična sustava razdvojenima pa ne dolazi do njihova *preklapanja*.

Weinreich razlikuje fonološku, gramatičku i leksičku interferenciju i definira je kao „pojavu kada dvojezični govornik zbog poznavanja jednog ili više jezika odstupa od norme jednog od njih“³⁰. „Diejenigen Fälle der Abweichungen von den Normen der einen wie der anderen Sprache, die in der Rede von Zweisprachigen als Ergebnis ihrer Vertrautheit mit mehr als einer Sprache, d.h. als Ergebnis des Sprachkontaktes vorkommen, werden als Interferenzerscheinungen verzeichnet“.³¹

Mađarski jezikoslovac Janos Juhasz daje sličnu definiciju interferencije kao i Weinreich: „Utječe li jedan jezik na uporabu drugoga tako da se krši norma potonjega jezika, riječ je o interferenciji.“³² Dok Weinreichova definicija obuhvaća samo tzv. *interjezičnu interferenciju* koja se odvija između dvaju različitih jezika, Juhász navodi i *intrajezičnu interferenciju* koja je moguća u okvirima samo jednoga jezika.³³

Weinreich polazi od pretpostavke da je mogućnost nastanka interferencije veća kod jezika koji se razlikuju, dok Juhász relativizira ovu tvrdnju (posebno kada je riječ o semantičkoj interferenciji) i naglašava da sličnosti između jezika mogu biti olakšica na početku učenja. Međutim, usavršavanje jednoga jezika upravo zbog sličnosti s drugim s vremenom može postati itekako otežano.³⁴

Iako je interferencija proces koji se odvija nesvjesno i na koji utječu situacijsko-kontekstualne okolnosti te čimbenici poput stresa, umora, nedostatka koncentracije govornika, kontrolirati je možemo kognitivno, tj. uvažavanjem jezičnih normi. Unatoč činjenici što se interferencija poima prije svega kao grješka koju govornik podsvjesno prenosi iz jednoga jezika u drugi, u novije vrijeme zaživjele su teorije po kojima interferencija i ne mora nužno biti negativna pojava.³⁵

Među jezikoslovcima postoje u današnjici i oprječna stajališta u svezi s razlikovanjem prebacivanja kodova i jezičnoga posuđivanja. Dok jedni smatraju da ono ne utječe na leksik jer je riječ o trenutačnoj, spontanoj pojavi koja podrazumijeva određeni stupanj kompetencije, drugi misle da prebacivanje kodova prethodi procesu

³⁰ V. Piškorec, „Temeljni pojmovi dodirnoga jezikoslovlja“, *Strani jezici*, 30 (2001.) 4, Zagreb, str. 222.

³¹ Vidi kod: U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt*. Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung, Verlag C. H. Beck, München, 1977., str. 21.

³² V. Piškorec, nav. dj., str. 224.

³³ Vidi više: J. Juhasz, *Probleme der Interferenz*, Max Hueber Verlag, München, 1970., str. 9.

³⁴ M. Clyne, nav. dj., str. 22.

³⁵ Stanko Žepić također polazi od toga da je sličnost jezika jedan od preduvjeta za nastanak interferencije, ali i naglašava da je važno razlikovati interferenciju od *neznanja* (tzv. *Ignoranz*) koje se može pojaviti kao rezultat nenadarenosti, nedostatnih intelektualnih sposobnosti te nezainteresiranosti. Vidi više: S. Žepić, *Interferenz oder Ignoranz*, Deutsch als Fremdsprache, 24 Jahrgang, Herausgeber: Herder-Institut Leipzig, 1987., str. 329-330.

posuđivanja koje može nastati samo na temelju njega. Coulmas se slaže s mišljenjem da su prebacivanje kodova i jezično posuđivanje povezani fenomeni jer su mnoge posuđenice nastale kao rezultat istoga. Međutim, ujedno ističe da je prebacivanje kodova, za razliku od jezičnoga posuđivanja i interferencije, kontrolirana strategija.³⁶ Thomason naglašava da u trenutku kada jednojezični govornici od dvojezičnih preuzmu pojedine elemente koji su u jezik pristigli prebacivanjem kodova, nastaje prvi oblik posuđivanja.³⁷ Shana Poplack i David Sankoff tu vrstu posuđivanja nazivaju *nonce-borrowing*, dok ćemo kod Riehl za istu pojavu pronaći naziv *Ad-hoc-Entlehnung* ili *Ad-hoc-Übernahme*³⁸. Temeljni kriterij razlikovanja prebacivanja kodova i jezičnoga posuđivanja jest taj da se riječi tijekom prebacivanja kodova zadržavaju u svome izvornom fonološkom obliku, dok se pri posuđivanju integriraju u sustav jezika primaoca.³⁹ Međutim, ni ovo obrazloženje nije u potpunosti opravdano jer se u jeziku primaocu može pojaviti posebna vrsta posuđenica, a to su tuđice (*Fremdwörter*) koje se fonološki nisu prilagodile njegovu sustavu. Danas su to većinom pomodni anglicizmi kojima se imenuju noviji tehnološki izumi, društvene mreže ili stil odijevanja poput *lap-top*, *smart-phone*, *e-mail*, *facebook*, *youtube*, *link*, *casual look* itd. Budući da granica između *posuđivanja* i *prebacivanja kodova* nije uvijek jasna, mi ćemo u ovom radu ostati pri tomu da je posrijedi prebacivanje kodova (na razini riječi) kada se preuzima pojam iz njemačkoga u svome izvornome ortografskom obliku prilagođavajući se morfološkomu sustavu hrvatskoga jezika.

3. O djelu *Gospoda Glembajevi*

Drama *Gospoda Glembajevi: Drama u tri čina iz života jedne agrarnerske obitelji*, koju je Krleža napisao na vrhuncu svoje stvaralačke zrelosti, objavljena je u Zagrebu 1928. godine. Riječ je o trilogiji, prvoj drami iz glembajevskoga ciklusa u koju spadaju i drame *U agoniji* i *Leda*, sve napisane između 1928. i 1930. godine. Drama je to u tri čina koji se vremenski nastavljaju jedan na drugi, pri čemu se ostvaruje klasično jedinstvo mjesta, vremena i radnje.

³⁶ F. Coulmas, *Sociolinguistics. The study of Speaker's Choices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005., str. 110. Prevela N. P.

³⁷ N. Memić, nav. dj., str. 43.

³⁸ C. Riehl, nav. dj., str. 20-21.

³⁹ Usp.: H. Banaz, nav. dj., str. 67-68. „Backus ist der Ansicht, dass Code-switches eine Quelle für Entlehnungen darstellen. Durch den häufigen Gebrauch können diese mit der Zeit zu Lehnwörtern werden. [...] Lehnwörter gehören zum allgemeinen Wortschatz und Sprachwechsel ist eine individuelle und spontanne Erscheinung.“

Budući da je Krleža rođen za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije kojom je u to vrijeme (1893.) vladao car i kralj Franjo Josip, odrastao je za vrijeme njezina političkoga i društvenoga ustrojstva. Stoga socijalna i nacionalna previranja koja su uslijedila za vrijeme njezina raspada, uspijeva autentično prikazati paralelno uz degeneraciju obitelji Glembay.⁴⁰ Ovo je djelo, dakle, refleksija onoga svijeta u kojem je Krleža odrastao i koji je na senzibilnoga, mladog Krležu ostavio velik trag.

Utjecaj Austro-Ugarske vjerno se preslikava i jezikom visokoga zagrebačkog građanstva koje dijaloge osim na hrvatskome djelomično vodi i na njemačkome jeziku, što je bio uobičajen način izražavanja zagrebačke elite prije Prvoga svjetskog rata. Upravo tim miješanjem jezika kao i maštovitim nizovima stranih imena koji upućuju na nenacionalno zajedništvo plemenitaških i privrednih uglednika na početku stoljeća, dolazi do izražaja slika ondašnjeg kapitalističkoga poduzetništva u Hrvatskoj.⁴¹

Govor Krležinih likova u drami *Gospoda Glembajevi* vrlo je raslojen te se iz njega kao i iz dugih dijaloga ispunjenih rafiniranim opservacijama o smislu života, osjetilnom i racionalnom, umjetnosti, glazbi, filozofiji nastoji istaknuti visoki društveni položaj, ugledna zanimanja te intelektualna razina pojedinih protagonista. Međutim mnogi su kritičari Krleži zamjerali „da njegovi likovi i kada ne mudruju“ govore izvještačeno, na način koji nije nalik svakodnevnom govoru⁴² te da je njegov jezik još u vrijeme kada je drama objavljena djelovao neuvjerljivo.

On se, međutim, ogradio izjavom da umjetničko djelo ne mora nužno biti preslika stvarnosti i da su Glembajevi kao pojam glembajevštine ili agramerizma „literarna fikcija“.⁴³ Kraćenjem rečenica u nekim izvedbama ove drame nastojala se ublažiti kompleksnost govora pojedinih likova. Međutim tim se postupkom gubio dojmljiv učinak kojim je autor isticao sukob likova te održavao napetost drame. Oni tiradama mješovitih konstrukcija na njemačkom i hrvatskom jeziku „objelodanjuju“ svoje

⁴⁰ Intelektualna klima u kojoj je Krleža sazrijevao, naturalizam, secesija, ali i socijalistička analiza društvene krize, oblikuju izvanredno artikuliranu, raskošnu govornu prozu bogatu aluzijama na filozofiju i znanost, slikarstvo i medicinu, glazbu i novčarske mehanizme [...]. Krležijana: 1, A-LJ, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993., str. 307.

⁴¹ Nav. mj.

⁴² Igor Mrduljaš, „Krležini Glembajevi – drama ubojite riječi“, pogovor u M. Krleža, *Gospoda Glembajevi*, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 1995., str. 201.

⁴³ V. Visković, Geneza Krležinog građanskog ciklusa, str. 51. file:///C:/Documents/Downloads/04_Viskovic.pdf (pristupljeno 28. lipnja 2014.) Krleži neki kritičari zamjeraju što se uopće upuštao u opisivanje života visokoga građanstva jer ga on, budući da je pripadnik nižega građanskog sloja, po njihovu mišljenju nije mogao ni poznavati. Ta kritika prerasta čak u ruganje izjavama poput „da je od domobranske vojarne do Gornjega grada uspon prilično strm“ kojima se aludira na njegovo podrijetlo.

najmračnije tajne, prikrivenu pokvarenost, oholost, licemjerje, egoističnost, ravnodušnost te odsutnost senzibiliteta za dobrobit bližnjega.⁴⁴

3.1. Prebacivanje kodova u djelu Gospoda Glembajevi

Primjerima prebacivanja kodova na razini riječi u drami *Gospoda Glembajevi* prikazat ćemo mogućnost spajanja leksičkih elemenata i gramatičkih obilježja njemačkoga i hrvatskoga kao dvaju strukturalno različitih idioma.

U analizi na razini riječi⁴⁵ osvrnut ćemo se ponajprije na način prilagodbe njemačkih riječi morfološko-sintaktičkomu sustavu hrvatskoga. Uz spomenuta obilježja pojasnit ćemo i semantičke aspekte preuzimanja s obzirom na neuporabljene ekvivalente ili nepostojeće prijevode.⁴⁶ Kao što smo naglasili u prethodnim poglavljima, prebacivanju kodova prethode različiti uzroci; to je individualna pojava jer se manifestira na onaj način koji je svojstven govorniku.

Uzimajući sociolingvističku motiviranost u obzir, dotaknut ćemo se i funkcija prebacivanja kodova⁴⁷ te odgovoriti na sljedeća pitanja: Je li riječ o svjesnome distanciranju zagrebačke elite od onih društveno marginaliziranih te solidariziranja s „jednakima“? Prati li perfidne, dvolične iskaze protagonista ujedno mijenjanje teme, uzvišen ton, nizanje i naglašavanje ključnih riječi?

S obzirom na to da je riječ o književnome djelu, odnosno Krležinu fiktivnom stvaranju dramske radnje i likova, pokušat ćemo na temelju analitičkoga prikaza njihovih odnosa te sociološko-psihološki razrađenih profila rekonstruirati i obrazložiti mogućnost naizmjenične uporabe hrvatskoga i njemačkoga idioma.

⁴⁴ U svome kritičkom osvrtu Igor Mrduljaš to ovako objašnjava: „Likovima slapovi riječi služe da bi prikrili svoju nemoć, potvrdili jalovost svoga duha. Govore tako da bi prikrili da nemaju što reći.“ Vidi u: M. Krleža, *Djetinjstvo u Agramu godine 1902-3*, Zora, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb, 1952., str. 33.

⁴⁵ Pod analizom na razini riječi u ovom radu podrazumijevamo isključivo uporabu jednoga njemačkoga izraza unutar rečenične strukture na hrvatskome. Rečenice s dva ili više primjera označit ćemo kao 3(1) i 3(2).

⁴⁶ Pri njihovoj definiciji služit ćemo se sljedećim leksikografskim izvorima: Duden, *Deutsches Universalwörterbuch*; Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*; Šonje, J., *Rječnik hrvatskoga jezika*; Uroić, M., *Njemačko-hrvatski rječnik* te internetskim izvorima: *Duden online*, *mydict* i *hjp*.

⁴⁷ O uzrocima prebacivanja kodova kod Gumperza vidi više u poglavlju o *prebacivanju kodova*.

3.1.1. Prebacivanje kodova na razini riječi

1. *Našao sam noćas na ormaru u svojoj sobi jedno dobro **achtundvierziger** izdanje Eulerove Mehanike!* (str. 57)

Njemački izraz **achtundvierziger** uz imenicu *izdanje* fungira kao atribut koji se u njemačkom jeziku tvori umetanjem sufiksa *-er* na pridjevsku ili imensku osnovu poput (*siebzehnjähriger Schüler*; *Frankfurter Buchmesse*). Eliptični oblik broja i mogućnost njegove neizmijenjene morfološke prilagodbe u rečenično ustrojstvo na hrvatskome rezultirale su hibridnom sintagmom **achtundvierziger izdanje**.

2. *Tu sam toaletu imala na bečkom „**Rotes-Kreuz-balu**“, a to je moglo biti nekako polovicom februara.* (str. 63)

Mješovita polusloženica **Rotes-Kreuz-bal** svjedoči o uporabi naziva uglednih događaja, političkih, činovničkih službi (što ćemo vidjeti kasnije kroz analizu) na njemačkome jeziku. Svojtveni i „dostupni“ isključivo pripadnicima visokoga društvenog staleža, podcrtavali su njihov prestiž i distancu od običnoga puka. Iako je postojala mogućnost uporabe prijevodnoga ekvivalenta (*bal*) *Crvenoga križa*, barunica Castelli pokušava nazivom jedne od najvažnijih bečkih manifestacija u izvornome, njemačkom obliku samodopadno ukazati na vlastiti značaj u redovima ondašnje uvažene elite. Preusmjeravajući jezični kod, nastoji preusmjeriti razgovor te skrenuti pozornost s bitnih stvari.

3. *Ja sam još bio dijete i sjećam se da nam je **Tante** Marietta pričala da je ovaj znao kod pokera tako varati [...]*

Apozicija *Tante* uz vlastitu imenicu *Marietta* u nominativu jednine pokazatelj je uporabe njemačkoga nazivlja u rodbinskim vezama. Austrougarsko državno i obrazovno uređenje u znatnoj se mjeri odrazilo na obiteljske vrijednosti i odgojna načela plemstva.

4. *Ja ne znam da li se sjećate ove slike svoga **Schwiegervatera**?* (str. 69)

Njemačka imenica muškoga roda **der Schwiegervater** pojavljuje se u genitivu jednine a-deklinacije. Kao u prethodnome primjeru *Tante* Marietta, i ovdje je riječ o uhodanome obraćanju te oslovljavanju rodbine na njemačkome zbog čega je izostala uporaba hrvatskoga ekvivalenta *svekar*, *punac*. Da su drugi jezici znatno utjecali na hrvatski te kao regionalizmi ostavili traga u nazivlju za rodbinske veze, pokazuju primjeri poput *šogor* (njem. *der Schwager*), *badžanak* (tur. *bacanak*).

5. *Ja skromno mislim, ja sam barem tako čitao u Almanahu **der Österreichischen Handlungsgeschichte**, da je ovaj Glembay već [...]* (str. 71)

Kako je posrijedi međunarodni izraz *almanah* koji je uz jedan pravopisni odmak izgovorno identičan u njemačkome i hrvatskome jeziku, ostao je netaknut uz dopunu genitivnoga atributa *der Österreichischen Handelsgeschichte*. Prijevod koji bi glasio *Almanah o povijesti austrijskoga gospodarstva* nije uslijedio s obzirom na činjenicu da isti sadrži bilješke o cijelome nizu gospodarskih podataka Austrije (zaposlenost, trgovina i poljoprivreda) koja je s Mađarskom tvorila politički savez, odnosno dualnu monarhiju Austro-Ugarsku.

6. (1) *Barunica Castelli-Glembay svira svoju Mondscheinsonatu, i ja mislim [...], (2) a ovi šampanjiziraju i sviraju Mondscheinonatu!* (str. 75, 141)

Mondscheinsonate jedan je od naziva sonate Ludwiga van Beethovena koja se izvorno zvala *Sonataquasi una fantasia*. U uporabi je i engleska inačica *Moonlight Sonata*, dok izostaje prijevodni ekvivalent na hrvatskome. Barunica Castelli, ističući svoju naočigled postojeću tankočutnost duha, prosvijetljenost, krhkost te kozmopolitske manire, svira spomenutu melodiju. Njemački naziv sonate odražava njezinu očajničku želju pripadanja visokomu staležu. Leone kasnije, nagovješćujući obiteljsku propast uz nonšalantno licemjerje prisutnih, spominje istu u akuzativu jednine e-deklinacije 7(2).

7. *Pogotovo ako si toliko überlegen te uviđaš da je sve ovo ludnica!* (str. 75)

Überlegen u funkciji priložne oznake načina Leone taktički rabi kako bi sarkastično uputio kritiku barunici Castelli i njezinoj prividnoj ležernosti, ravnodušnosti prema vladajućoj napetoj situaciji. Njemačkom riječju, koja se morfološko-sintaktički uklopila u rečenicu na hrvatskome, podcrtava se neprestana potreba barunice za isticanjem vlastite statusne superiornosti te intelektualne nadmoći pri spletkarenju i izigravanju ostalih.

8. *Šarlota draga, zar ne: jedno je istina, a drugo je Schein!* (str. 80)

Razlog uporabe imenice *der Schein* njegova je ekspresivnost i značenjska komponenta *obmanjivanja* koja se odražava u složenicama poput *die Scheinehe*, *die Scheindemokratie*, fraze *der Schein trügt*. Pri nastojanju omalovažavanja smrti starice koju je barunica pregazila kočijom, degradira se svjetonazor prostoga, neukoga puka s periferije, zbog čega Fabriczy, pretjerujući u svojoj verbalnoj gestikulaciji, rabi njemački izraz. Služi se njime kao aluzijom na nebuloznost, nemogućnost racionalnoga prosuđivanja maloumne *obične svjetine*.

9. *Diese „gluposti“ liest man in der ganzen Stadt und überall spricht man nur davon!* (str. 82)

Iako naša analiza obuhvaća sintaktička ustrojstva na hrvatskome s integriranim njemačkim izrazima, u istu smo uvrstili zabilježeni primjer obrnutoga koncepta. Tu

se naglasak nalazi na imenici **gluposti**, kako bi se prebacivanjem s jezičnoga koda na kod izrazila solidarnost u zataškavanju krivnje barunice Castelli za staričinu smrt. Morfološki gledano, upečatljiva je kongruencija između pokazne zamjenice *dieser* u rodu, broju i padežu s imenicom *gluposti* u funkciji objekta u akuzativu.

10. *O, Gott, ja jedva gledam od svoje migrene.* (str. 83)

Uzvik **O, Gott** kao parenteza vješto dočarava insceniranu šokiranost te navodnu nevinost barunice Castelli za spomenuti zločin. Njemačkim se idiomom koristi kao sredstvom skretanja pozornosti s konkretnoga problema i vlastitoga razotkrivanja.

11. *Meinetwegen, ja mislim da bi bilo dobro da se toj protuizjavi priloži ovjerovljeni liječnički nalaz [...]* (str. 88)

Prilog **meinetwegen** također je u obliku parenteze istaknut na početku rečenice kao sadržajna prekretnica pothvata lika Pube. Kako mu je cilj lažirati dokaze, preusmjeriti razgovor na navodno staričino narušeno zdravlje i vlastitu krivicu za smrt, **meinetwegen** u značenju *zum Beispiel* predstavlja uvertiru u njegov rafinirano osmišljen pothvat zataškavanja cijeloga slučaja.

12. *Od nečeg se konačno mora umrijeti, lächerlich!* (str. 89)

S omalovažavanjem staričine smrti, Puba nastavlja u teatralnome tonu. Pridjev **lächerlich**, ovdje izdvojen kao parenteza, pejorativnoga je prizvuka. Njegovo značenje *smiješno (blödsinnig, absurd, ridikül)* pojačava neminovnost smrti kao prirodne pojave i neshvatljivo zgražanje te indiferentnost prema staričinoj sudbini.

13. [...], *ali i vi, dragi moji, kojima su svete činjenice haarklein jasne [...]* (str. 89)

Budući da se pojedinci upleteni u aferu starice Rupert gube u nedosljednosti svojih prijašnjih lažnih izjava, Puba im se obraća s dozom ljutnje, uznemirenosti, ali i s tonom sustavnoga uvjeravanja u nedužnost sviju njih (ne uključujući Leonea). Pridjev **haarklein**, u funkciji načinskoga priloga, čija bi zamjena hrvatskim ekvivalentom *kristalno (jasne)* bila sadržajno posve opravdana, doprinosi dojmljivosti Pubina iskaza, ponovnom jezičnom potenciranju solidarnosti pri zataškavanju zločina iz sebičnih razloga.

14. *Dakle, ti bi već jedanput mogao da prestaneš s tim tvojim überspannt⁴⁸ pogledima!* (str. 93)

Najbrojniji je primjer prebacivanja kodova na razini riječi pridjev **überspannt**. Zabilježen je, između ostaloga, u funkciji atributa uz imenicu (... *da prestaneš s tim tvojim überspannt pogledima*), načinskoga priloga (*ali ja držim da je faktično*

⁴⁸ Ostali zabilježeni primjeri s pojmom **überspannt**: *Überspannt ili ne, ta žena je mrtva.* (str. 93); *Za ovakve überspannt nijanse ja nemam razumijevanja!* (str. 96); [...], *ali ja držim da je faktično überspannt tu nesreću na uglu ulice pripisivati barunic!* (str. 101); *Vi ste faktično überspannt!* (str. 162). Vidi u: M. Krleža, *Gospoda Glembajevi*.

überspannt tu nesreću nazivati...) itd. Pretjerano uzrujano, nemirno, egzaltirano ponašanje se pripisuje Leoneu zbog njegova osuđivanja staričina ubojstva te licemjernosti pohlepne barunice Castelli. Svaka Leoneova rekonstrukcija događanja korak je bliže njezinu razotkrivanju, što barunica očajno pripisuje Leoneovoj pukoj paranoji i psihozama. Osim u jednome primjeru, kada Leone pojam *überspannt* ironično ponavlja parafrazirajući njezine riječi, isti se kontinuirano odnosi na njega, navodno psihički neuravnotežena buntovnika.

15. *Poznata je stvar da se **Künstleri** svemu paranoidno čude!* (str. 94)

S namjerom obsceniziranja Leoneove nadarenosti i stvaralaštva, Puba u komunikaciji bira, umetanjem nastavka-*i* na njemačku osnovu, nominativ množine a-deklinacije *Künstleri*. Pubova ustrajnost u misiji veličanja Leoneove navodne neurotične naravi, njegove napetečnosti „nazovi-umjetnika“ dobiva na težini njemačkim izrazom.

16. *Gospodin **Geheimrat**⁴⁹ ima pravo!* (str. 95)

Počasna titula *der Geheimrat* zabilježena je u nominativu jednine uz apoziciju *gospodin* s kojom tvori hibridnu sintagmu. Visoko pozicioniranje u društveno-političkome kontekstu ondašnje Austro-Ugarske značilo je ugled. Akademski nazivi i titule, vojne, političke službe koristile su se u izvornome njemačkom obliku i rijetko su se prevodile, unatoč mogućim prijevodnim varijantama kao što je *glavni tajnik (der Geheimrat)*, *glavni direktor (der Generaldirektor)*, *sudski pristav (der Gerichtsadjunkt)*.

17. *To što je jedno tako **minderwertig** lice, kao što sam ja, izjavilo ili ne, [...]* (str. 122)

Leone svoj osjećaj manje vrijednosti, koji pripisuje očevoj nebrizi i nedostatku ljubavi, naglašava riječju *minderwertig*. Ovaj pridjev fungira kao atribut uz imenicu srednjega roda *lice*. Međutim, zadržan je u svome izvornom obliku te nije uslijedila deklinacija prema paradigmi a-deklinacije uz *lice (omalovažavano, blijedo, zapušteno lice)*. Bezvrijedan, jadan, nesposoban, inferioran kao ekvivalenti sličnog osjećajnog naboja zamijenjeni su s *minderwertig*. Dakle, izrazom koji vjerno i dramatično preslikava Leoneovu bol i srž narušenoga odnosa između njega i oca.

18. *Ako tebi nije dosta kad ti se kaže da tvoja žena spava čitavu noć u sobi jednog informatora, meni je to konačno **egal**!* (str. 122)

Verbalni sukob nastavlja se Leoneovim otkrivanjem baruničinih ljubavnih afera sa suradnicima njegova oca. U trenutku nevjere i nerazumijevanja očeva negiranja tih afera, nastoji okončati agoniju rasprave odlaskom i konstatacijom da ga više ništa ne briga te da mu je sve svejedno. Prilog *egal* simbolična je završnica bujice izrečenih uvredljivih riječi i nagovještaj njihova posljednjeg susreta.

⁴⁹ Još jedan zabilježen primjer s pojmom *Geheimrat*. *Ali, vidite, gospodine doktore, vaš gospodin otac, gospodin Geheimrat, on je čuo svaku vašu riječ...* Nav. dj., str. 109.

19. *Odakle je došla? Stari Fabricij ju je našao u jednom starom **Stundenhotelu!*** (str. 138).

Za riječ **das Stundenhotel** (*Hotel, in dem Paare oder Prostituierte stundenweise ein Zimmer mieten, um geschlechtlich zu verkehren*⁵⁰) u hrvatskome jeziku postoji isključivo opisni ekvivalent koji glasi: *hotel u kojem se sobe iznajmljuju na sate*⁵¹. Budući da se deskripcijom riječi često gubi na izražajnosti, praktični razlozi i ondašnja frekventnost objašnjavaju uporabu ovog izraza.

S obzirom na oštrinu sukoba u kojem Leone prebacuje ocu skandaloznu i za obitelj pogubnu aferu s drugom ženom, izraz *Stundenhotel* reflektira njegovu ogorčenost, sramotu i osudu. Ujedno ukazuje na blud očeve ljubavnice kao metafore za razvratnosti i nemoral koji vladaju unutar cijeloga naizgled uglađena društvenoga sloja.

S morfološkoga je aspekta primjena ove imenice zbog posuđenice *hotel* u hrvatskome jeziku itekako olakšana. Prateći paradigmatu a-deklinacije u primjeru je zabilježen lokativ jednine uz prijedlog *u*.

20. *Tri je godine preležala po švicarskim **Nervenanstaltima**, a to su gospoda Daniellijevi preda mnom – naravno – lukavo, grčki, venecijanski zatajili!* (str. 125)

Iako u Dudenovu rječniku njemačkoga jezika nije navedena složenica **die Nervenanstalt**, umjesto koje su zabilježene varijante poput *die Nervenklinik*, elipsa toga oblika, odnosno imenica *die Anstalt* navodi se kao višeznačna. Jedno od značenja je *Heilstätte für psychisch Kranke, Alkoholkranke, Drogenabhängige*⁵² i sadržajno odgovara definiciji koju smo pronašli u drugome internetskom izvoru: *Einrichtung, in der versucht wird, psychische Krankheiten zu heilen; Psychiatrie*.⁵³

Marija Uroić i Antun Hurm za *die Nervenheilanstalt* navode: *zavod (bolnica za živčane bolesti)*.⁵⁴ U djelu se poseže za njemačkom varijantom, kako bi se stavio naglasak na ustrajno pripisivanje neurotičnosti i psihičke labilnosti pojedinim likovima kao njihova temeljnog obilježja. Važnu ulogu igra i atribut *švicarski* koji implicira na inozemna lječilišta, u ovome slučaju pretpostavljamo njemačkoga govornoga područja.

U navedenom citatu otac se pred sinom opravdava za svoj preljub implicirajući na dugogodišnju psihičku labilnost njegove pokojne majke koja je na kraju neovisno

⁵⁰ Duden, *Universalwörterbuch*, 6. überarbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, 2010., str. 1640.

⁵¹ M. Uroić i sur., *Njemačko-hrvatski rječnik*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, str. 788.

⁵² Duden, str. 157.

⁵³ <https://www.mydict.com/Woerterbuch/Deutsch-Deutsch/Nervenheilanstalt> (pristupljeno 11. veljače 2018.)

⁵⁴ M. Uroić i sur., nav. dj., str. 570.

o njegovoj aferi rezultirala samoubojstvom. *Nervenanstalt* sinonim je za neuravnoteženost pokojne gospođe Glembay i ispravnu psihijatrijsku dijagnozu koju joj je dao suprug, gospodin Glembay.

21. *Već je bila pokopana, mislim, tri ili četiri godine, kad sam u jednom **Geheimfachu** našao čitavu seriju pisama nekakvog marchesea Vesarea Cristofora Balbija!* (str. 129)

Složenica **das Geheimfach** pojavljuje se u lokativu jednine a-deklinacije. Istovrijednica *pretinac* pokriva isto značenje, a to je: *odjeljak ili veći dio police u kojem se pohranjuju razne stvari radi evidencije*⁵⁵. Kako bi se naznačila semantička komponenta prvoga dijela složenice *geheim*, u hrvatskome je potrebno upotrijebiti sintagmu *tajni pretinac*. Učestalost uporabe njemačkih naziva za interijer rezultirala je velikim brojem njemačkih posuđenica iz kategorije namještaja u hrvatskome jeziku. Neki su zabilježeni i u ovom djelu: (*mebl, nahtiš, fligl, kredenc...*).

I u ovome primjeru nazire se napetost u razgovoru između oca Glembaya i sina Leonea. Razlog prebacivanja na riječ *das Geheimfach* proizlazi iz očeve potrebe ukazivanja na nevjernost njegove pokojne supruge i ljubavna pisma koja je pronašao na *skrovitom mjestu*. Upućujući lažnim argumentiranjem na njihov oduvijek neiskren, neskladan brak, pokušava razuvjeriti i poljuljati mišljenje svoga sina.

22. (1) **Die Muttergesellschaft** nema s time nikakve veze. (2) **Abfallprodukti** se upotrebljavaju i u Engleskoj! (str. 133)

Da se njemačkom izrazu **die Muttergesellschaft** daje prednost umjesto sintagmi *tvrtka majka*, moguće je protumačiti uvođenjem gospodarske teme u razgovor i još jednim izrazom iz toga područja *Abfallprodukti*.

Analogno sklonidbi posuđenice *produkt*, složenica **Abfallprodukti** u nominativu množine a-deklinacije dobila je nastavak *-i*. Marija Uroić i Antun Hurm prevode je kao *produkt od otpadaka*⁵⁶, odnosno *proizvod od otpadaka*. Budući da se radi o industrijsko-gospodarskim pothvatima austrougarskih kompanija, poduzetnička zamisao verbalizira se njemačkim idiomom kao leksičkim reprezentantom.

23. *O, Bože moj, kako je sve to **lästig**!* (str. 136)

Iscrpljenost koju zahtijevaju beskonačna raspravljanja, činjenicu da je na izmaku snaga, Leone demonstrira kratkom uskličnom rečenicom i pridjevom **lästig** koji predstavlja značenjsko težište. U predikatnoj funkciji riječ je zadržala svoj izvorni oblik, a sadržajno obuhvaća sljedeće konotacije: *ärgerlich, hinderlich, störend...*

24. *Bio je tu još neki (1) **Gerichtsjunkt**, mislim da se zvao Hollescheg, ako se ne varam. Pandan današnjem (2) **Oberleutnantu** von Ballocsanszkom!* (str. 141)

⁵⁵ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 2. ožujka 2017.)

⁵⁶ M. Uroić i sur., nav. dj., str. 3.

Zastarjelica **der Gerichtsadjunkt** u navedenom je primjeru zabilježena u funkciji subjekta. Duden-online navodi samo imenicu *der Adjunkt: einem Beamten beigeordneter Gehilfe*⁵⁷ u značenju *vježbenik, pristav*⁵⁸, odnosno *pomoćni sudski ili upravni službenik (der Gerichtsadjunkt)*. **Der Oberleutnant**, u dativu jednine s nastavkom *-u*, opisan je kao *Dienstgrad zwischen Leutnant und Hauptmann (bei Heer und Luftwaffe) und als ein Offizier dieser Luftwaffe*⁵⁹, odnosno *natporučnik*. Kako smo već naglasili, pod austrougarskom su upravom svi činovi, službe nosili impozantne njemačke nazive, a gramatičko obilježje koje eventualno pogoduje primjeru *Oberleutnant von Ballocsanzski* jest prijedlog *von*, poveznica između čina i prezimena.

Leone želi dati impozantan pečat raspravi s ocem ukazujući na pohlepu očeve ljubavnice, barunice Castelli, i financijske motive njezine udaje za njega. Naime, Glembayev utjecaj i ugled imali su i ostali barunićini ljubavnici, sumnjivi profili školovanoga činovništva.

25. *To je savršeno ateistički **Einstellung**, illustrissime!* (str. 147)

Intelektualno nadigravanje između Silberbrandta, dr. Altmanna, Fabriczya odvija se mješavinom hrvatskoga, njemačkoga, latinskoga i francuskoga jezika. Pri održavanju visoke tematske i ujedno jezične razine razgovora uz intenzivan ritam „prepućavanja“ dolazi do prebacivanja s jednoga na drugi jezik. Iznošenjem podataka, filozofskih floskula opravdavaju se vlastiti stavovi te pobijaju tuđi. Budući da završava na suglasnik, imenica **die Einstellung** deklinira se prema paradigmi a-deklinacije te uz atribut *ateistički* fungira kao subjekt u rečenici.

26. (1) **Generaldirektor** Friedmann nema o tome ni pojma! [...] Jedna od hiljadu dvjesto funti kod (2) **Wiener Bankvereina!** [...] Ključevi (3) **Wertheimkase** i šrajbtša su kod mene. (str. 148)

Generaldirektor uz prezime *Friedmann* vrši sintaktičku službu subjekta te je ujedno kao njegova nadopuna u ulozu *apozicije*. **Der Wiener Bankverein** službeni je naziv za *Bečku banku Dunavske Monarhije*. Kao naziv institucije zadržao je svoj izvorni oblik s morfološkim obilježjima hrvatskoga jezika. Radi se o genitivu jednine a-deklinacije.

Hibridna složenica **die Wertheimkas(s)e**, čiju drugu sastavnicu čini međunarodni izraz *kasa*, pojavljuje se u genitivu jednine e-deklinacije. *Wertheim* je naziv poduzeća za izradu trezora, dok se riječju *kasa* ukazuje na proizvod ovoga *brenda* kao

⁵⁷ http://www.duden.de/rechtschreibung/Adjunkt_Amtsgehilfe_Beamter (pristupljeno 23. veljače 2017.)

⁵⁸ M. Uroić i sur., nav. dj., str. 17.

⁵⁹ <https://www.duden.de/rechtschreibung/Oberleutnant> (pristupljeno 16. veljače 2018.)

jednoga od najuglednijih na njemačkome govornom području. Posjedovanjem tako kvalitetne i vrijedne umjetnine dramski lik Puba ujedno podcrtava svoju financijsku moć i društveni status.

27. *Čovjek pokraj svog mrtvog intimusa misli na svoj vlastiti želudac, merkwürdig!* (str. 157)

Sarkastično poimanje života i smrti Fabriczy pojačava pridjevom *merkwürdig*, umetnutom u obliku parenteze na kraju rečenice. Poraznu spoznaju kojom se aludira na ljudsku sebičnost, nagon samoodržanja, pa makar na štetu tuđih života, zaokružuje njemačkom riječju ukazujući na *čudnovatost* ljudskoga postojanja.

28. *A vaš Gedankengang je ovo: što vi to mene gledate kao da sam ja ubila vašu majku?* (str. 162)

Prijevod složenice *der Gedankengang*, ovdje u nominativu jednine a-deklinacije, glasi: *red, razvoj ili tijek misli*⁶⁰. Izbor ovoga pojma mogli bismo objasniti sadržajnom jasnoćom koju ima i Leoneovim ironičnim opisom priprostoga, raskrinkanoga načina razmišljanja barunice Castelli.

Rabeći ovu riječ, on u konfliktu s barunicom podcjenjivački ujedno osuđuje njezin beščutan pristup i hladnokrvnu reakciju na smrt njegova oca. Dajući do znanja da joj je prozreo taktiku, preuzima vodstvo u psihičkome nadigravanju s protivnicom.

29. *I ako vas pošljete netko zapita što ste radili na vulkanu, vi treba da mu odgovorite onim svojim Seidenbonbon-glasom da je bilo divno!* (162)

Polusloženica *Seidenbonbon-glas* sastoji se od njemačke riječi *Seidenbonbon* i hrvatske riječi *glas* koja kao posljednja sastavnica nosi deklinacijski nastavak instrumentala. Imenica *Seidenbonbon* nije zabilježena ni u jednome od korištenih izvora. Stoga pretpostavljamo da je autorova tvorba potaknuta složenicama poput *die Seidenbluse, das Seidenkleid, das Seidengewebe, der Seidenglanz...* Budući da je svila sinonim za sjajnu, ugodnu, glatku, profinjenu tkaninu, Leone sa *Seidenbonbon-glas* ukazuje na mekoću, umiljatost, prefriganu ljupkost baruničina glasa koji joj služi kao sredstvo kamuflaže.

30. *Dobro, dopuštam, to je Verfolgungswahn, to nije zdravo, ali to prljavo, mutno, bezdano u meni, to mi se dominantno javlja godinama: [...]* (str. 176)

Filozofske, psihološke kontemplacije pojedinih likova obiluju stručnim njemačkim nazivljem, što nije začuđujuće s obzirom na obrazovanje višega građanskoga sloja na austrijskim veleučilištima. Dijagnosticirajući svoje manično ponašanje kojeg je kao posljedice obiteljske tragedije itekako svjestan, i na kojem kroz dijaloge ustraju svi njegovi protivnici, Leone poseže za nazivom iz psihologije *der Verfolgungswahn*.

⁶⁰ M. Uroić i sur., nav. dj., str. 280.

31. *Leo je služio kod (1) Fünfera, kao (2) Einjährigfreiwilliger.* [...] Ha, ha, servus, ljubim ruke, barunice, doviđenja. (str. 185)

Der Fünfer, uz deklinacijski nastavak *-a* u genitivu jednine, po Dudenu je više-značna riječ koja označava kovanicu u nekim valutama, autobus s brojem pet, dobitnu kombinaciju od pet znamenki, ocjenu i na ruralnim područjima općenito broj pet⁶¹. Pretpostavljamo da je u navedenome primjeru posrijedi elipsa koja referira na vojnu jedinicu, odnosno brigadu, koja se sastoji od pet osoba.

Složenica *der Einjährigfreiwillige* spada u kategoriju historizama. Iako ju Duden bilježi samo u obliku elipse *der Einjährige: Freiwilliger im ehemaligen deutschen Heer*⁶², u Wahrigu pod izrazom *der Einjährigfreiwillige* nailazimo na sljedeću definiciju: (bis zum 1. Weltkrieg) *Wehrpflichtiger, der aufgrund höherer Schulbildung nur ein Jahr zu dienen brauchte, wenn er sich freiwillig meldete.*⁶³ Prijevod *osoba na jednogodišnjoj dobrovoljnoj vojnoj službi* zbog svoje je deskriptivnosti nepogodan za reprodukciju tijekom brze, žučne rasprave, što je dodatno pogodovalo prebacivanju s koda na kod. **32. Feldmarschalleutnant von Fressack nema kočije.** (str. 185)

Među ostalim nazivima za vojne činove i državne službe u djelu imamo i primjer **der Feldmarschalleutnant**. Ovaj historizam nije zabilježen u korištenoj literaturi. Wahrig definira svaku sastavnicu zasebno. *Der Feldmarschall* bio bi *der höchste militärische Rang*, a *der Leutnant: unterster Rang des Offiziers; Offizier in diesem Rang*. Zasebno gledano imamo dvije vojne funkcije. *Maršala*, što je u nekim vojskama bio najviši činovnički čin, onaj iznad generalskoga te čin vrhovnoga komandanta u JNA, Josipa Broza Tita.⁶⁴ Zatim *poručnika* kao također časničkoga čina u nekim vojskama, u Republici Hrvatskoj najnižega od nižih časničkih činova.⁶⁵ Drugo, morfološko obilježje koje daje prednost uporabi njemačke varijante jest prijedlog *von* koji kao leksička spojnica između čina i prezimena tvori autentičnost izraza.

33. *Već sam molio Oberleutnanta von Ballocsanszkoj da me ispriča.* (str. 185)

Sličnu jezičnu pojavu bilježimo kod još jednoga vojnog čina: **der Oberleutnant**. Kao apozicija prezimenu *Ballocsanszki* uz prijedlog *von* pojavljuje se u akuzativu jednine *a*-deklinacije.

⁶¹ Duden, str. 623.

⁶² Nav. dj., str. 461.

⁶³ Wahrig, str. 392.

⁶⁴ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 11. rujna 2018.)

⁶⁵ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 11. rujna 2018.)

Zaključak

Unatoč kritici namijenjenoj karikiranu preslikavanju jezične stvarnosti zagrebačkoga visokoga društvenog sloja u drami *Gospoda Glembajevi*, Krleža je uspio dati prikaz, odnosno jedan vid rekonstrukcije njemačko-hrvatskoga jezičnog „hibrida“. Na temelju navedenih primjera moguće je elemente dvaju genetski relativno udaljenih jezika, njemačkoga kao germanskoga i hrvatskoga kao slavenskoga, povezati u misaonu cjelinu. Prilagodбом sintaktičkoj strukturi i morfološkim pravilima, ispunjavajući semantičku prazninu, njemačke su riječi uspješno integrirane u iskaz na hrvatskome.

Prebacivanje kodova se, kako smo naglasili, odvija iz različitih razloga i protagonisti u ovoj drami svjesno tendiraju k istomu. Njime iskazuju svoj prestižni status koji uživaju u društvu distancirajući se od običnoga građanstva. Njemačke riječi također rabe u svrhe dubokoumnih, filozofskih, sarkazmom prožetih rasprava ističući vlastitu intelektualnu prevlast nad sugovornikom. Licemjerje, nesposobnost suočavanja s prošlošću, bijeg od prošlosti i sl. kamufliraju se u djelu njemačkim idiomom te se u stanju uzrujanosti, neizvjesnosti ujedno mijenja i jezični kod.

Uzimajući u obzir Gumperzove kriterije, možemo reći da su u zabilježena 33 primjera prebacivanja kodova na razini riječi zastupljeni različiti uzroci koji tomu pogoduju. To su, prije svega, naglašavanje određenoga sadržaja, izraza, poante rasprave, skretanje s teme (*phatische F.*), teatralno ponašanje, ostavljanje dojma na sugovornike (*metalinguistische F.*), iskazivanje solidarnosti s određenom skupinom (*expressive F.*) kao i nedostatak odgovarajućega izraza (*referentielle Funktion*).

Istraživanje kodova svjesno je korišteni dvojezični ili višejezični mehanizam pri kojem se ne narušavaju gramatička pravila, zbog čega ne može biti govora o interferenciji. Govornici su itekako svjesni različitosti jezika te ih uspijevaju povezati na sebi svojstven, ali jezično prihvatljiv način.

CODESWITCHING IM DRAMA GOSPODA GLEMBAJEVI Eine Analyse auf Wortebene

Zusammenfassung

Jahrhundertlange Sprachkontakte zwischen der kroatischen und deutschen Sprache führten zur Entlehnung, beziehungsweise zur Übernahme deutscher Lehnwörter ins Kroatische. Neben der Entlehnung gibt es jedoch noch andere Aspekte der Sprachkontakte und einer von ihnen ist der Codewechsel. Da er als mögliche Folge der Zwei- oder Mehrsprachigkeit betrachtet wird, haben wir uns in dieser Arbeit für das Korpus des Dramas Gospoda Glembajevi von Miroslav Krleža entschieden. In dem Werk wird das Leben des Zagreber Großbürgertums Anfang des 20. Jahrhunderts gezeigt, das zum größten Teil in einem zweisprachigen, kroatisch-deutschen Umfeld aufwuchs. Die Analyse der im Werk verzeichneten Beispiele wird sowohl morphologische und semantische Eigenschaften, als auch soziolinguistische Motivationen der Entstehung des Codewechsels umfassen. Außerdem werden wir uns mit dem Begriff der Entlehnung und Interferenz befassen, einem dem Codewechsel ähnlichen Phänomen, sowie mit den Parallelen und Unterschieden zwischen ihnen.

Schlüsselwörter: *Zweisprachigkeit; Codewechsel; Interferenz; Entlehnung.*